

DİN

Anthony Giddens

Marx ve Din

Marx, din üzerindeki etkisine karşın dini ayrıntılı olarak incelememiştir. O, dine ilişkin düşüncelerini, kimi on dokuzuncu yüzyıl ilahiyatçı ve felsefecilerinin yazdıklarından hareketle oluşturmuştur. Bunlardan birisi 1841 yılında Hristiyanlığın Özü adlı bir kitap yayınlayan Ludwig Feuerbach'tı. Feuerbach'a göre din, kültürel gelişme sürecinde insanların ürettiği düşünce ve değerlerden oluşmakta, fakat bunlar yanlış bir şekilde ilahi güçlere ya da tanrılara mal edilmektedir. İnsanoğlu kendi tarihini eksiksiz olarak anlayamadığından kendi yarattığı deperleri ve normları tanrılara atfetme eğilimine girmektedir. Dolayısıyla, Tanrı'nın Musa'ya on emir vermesi hikayesi, Yahudi ve Hristiyanların hayatlarını yönlendirmiş ahlaki kuralların söylensel düzlemdeki bir versiyonudur.

Feuerbach, bizzat bizim yarattığımız dinsel simgelerin niteliğini bu zamana değin anlamadığımız için tarihin kontrol edemediğimiz güçlerinin tutsağı olmaya mahkum olduğumuzu ileri sürer. İnsandan ayrı olarak tanrıların ya da ilahi güçlerin tanınmasını anlatmak üzere yabancılaşma terimini kullanır Feuerbach. İnsanların yarattığı değerler ve düşünceler, yabancı ya da ayrı bir varlığın (dinsel güçlerin ve tanrıların) ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Feuerbach'a göre, yabancılaşma geçmişte her ne kadar olumsuz sonuçlar doğursa da, dinin bir yabancılaşma olarak anlaşılması gelecek için büyük umutlar vaat etmektedir. İnsanlar dine yansıttıkları değerlerin gerçekte kendi değerleri olduğunun bir kez farkına vardıldıktan sonra, bu değerlerin hayata geçirilmesini öteki dünyaya ertelemek yerine bu dünyada gerçekleştirmeleri mümkün olacaktır. Hristiyanlıkta Tanrı'nın sahip olduğuna inanılan gücü insanlar kendilerinde görebilir. Hristiyanlar Tanrı'nın herşeye gücü yeten ve herkesi seven bir varlık olduğuna, insanın ise eksik ve kusurlu yaratıldığına inanırlar. Ancak Feuerbach, sevgi ile iyilik potansiyelinin ve yaşamımızı kontrol etme yeteneğinin toplumsal kurumlarda var olduğuna ve bir kez gerçek doğasını anladıktan sonra, bunların hayata geçirilebileceğine inanır.

Marx, dinin, insanın kendisine yabancılaşmasını imlediği görüşünü kabul eder. Marx'ın dini bir kenara attığına inanılır çoğun, ama bu doğru olmaktan çok uzaktır. Marx, dinin, 'kalpsiz bir dünyanın kalbi' olduğunu, günlük gerçekliğin acımasızlığından kaçıp sığınılan bir liman olduğunu belirtir. Marx'ın görüşüne göre, geleneksel biçimiyle din ortadan yok olacaktır, yok olmalıdır da; ama bu, dinde içkin olumlu değerlerin insanlığın gelişimine büyük ölçüde yön veren idealler olabildiği için böyle olacaktır, yoksa dinin getirdiği idealler ile değerlerin yanlış anlaşıldığı için değil. Kendi yarattığımız tanrılardan korkmamalıyız, kendimizin gerçekleştirebileceği değerleri tanrılara bahşetmekten vazgeçmeliyiz.

Ünlü deyişle söylersek din, 'halkın afyonu'dur Marx'a göre. Din, bu dünyadaki mevcut koşullara müdahale etmeyi bir yana bırakmayı öğretmekte, mutluluk ve ödülleri ölümden sonraki hayata ertelemektedir. Böylelikle de dikkatlerin bu dünyadaki eşitsizlik ve adaletsizlikler üzerinde yoğunlaşması önlenmekte, insanlar öteki dünya vaadiyle avutulmaktadır. Din, güçlü bir ideolojik öğeye sahiptir: Dinsel inanış ve değerler, servet ve güç dağılımındaki eşitsizlikleri makul göstermeye yaramaktadır. Örneğe, 'yumuşak başlı kişilerin dünyanın varisi olacağı' yolundaki inanış, azla yetinmeyi ve baskıya boyun eğmeyi önermektedir.

Durkheim ve Dinsel Ayin

Marx'ın tersine Emile Durkheim'in kariyer çizgisinde din epey bir yer tutar. Özellikle küçük ölçekli, geleneksel toplumlardakinin olgusunu inceleyen Durkheim, 1912 yılında Dinsel Hayatın İlk Biçimleri adıyla, din sosyolojisi alanında belki de en etkili çalışmayı yayınladı. Durkheim dini, esas olarak toplumsal eşitsizliklere ya da güç ilişkilerine bağlamaz; onu toplumdaki kurumların niteliğiyle bir arada değerlendirir. Avustralya'nın yerli toplumlarında görülen totemciliği inceleyen Durkheim, totemciliğin, dinin en 'ilk' ya da en yalın biçimi olduğunu ileri sürmü ve kitabına ad yapmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi totem, bir grubun, kendisine belli bir simgesel önem attığı bir hayvan veya bitkidir. Kutsal bir nesne olan toteme büyük saygı duyulur ve bu saygı çeşitli ritüellerle ifade edilir. Durkheim dini, kutsal olan ile dindışı arasına bir ayırım koyarak tanımlar. Kutsal nesnelere ve simgelerin varoluşunun alışıldık (sıradan) yönlerinden –kutsallığı olmayan dünyadan- ayrı tutulmaktadır Durkheim'e göre. Özel törenlerin dışında, totem olarak kabul edilen hayvanı ya da bitkiyi yemek yasaktır; totemin ilahi özelliklere sahip olduğuna ve bu özelliklerin onu avlanan diğer hayvanlardan ya da toplanıp tüketilen diğer tarımsal ürünlerden bütünüyle ayrı kaldığına inanılır.

Totem niye kutsaldır? Durkheim'e göre, bunun nedeni totemin, o insan grubunun bizzatihi simgesi oluşudur; totem, grubun ya da topluluğun temel değerlerini temsil etmektedir. Toteme duyulan büyük saygı aslında temel toplumsal değerlere duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır. Dinde tapınılan nesne, gerçekte toplumun kendisidir.

Durkheim, dinlerin sadece bir inanç sorunu olmadığını özellikle vurgular. Bütün dinler, düzenli olarak yapılan törenler ile ayinleri içerir, bu esnada da aynı inanıştaki kişiler bir araya gelirler. Bu toplu törenlerde bir dayanışma duygusu yaratılıp güçlendirilir. Törenler, bireyleri toplumsal hayatın sıradan kagılarından uzaklaştırarak ulu güçlerle ilişki kurabilecekleri bir üst dünyaya sokar. Totemlerde cisimleştiği düşünülen bu ulu güçler, ilahi varlıklar ya da tanrılar, aslında kolektivitinin birey üzerindeki etkisinin bir ifadesidir.

Durkheim'e göre tören ve ayin, grup üyelerini birbirine bağlamada çok önemli bir işlev görür. Bunun içindir ki, bunlar sadece tapınma sırasında değil; doğum, evlenme ve ölüm gibi belli başlı toplumsal geçişlerin yaşandığı dönüm noktalarında da karşımıza çıkmaktadır. Doğum, evlenme ve ölüm, hemen her toplumda çeşitli tören ve ayinlerle karşılanan olaylardır. Durkheim topluca yapılan törenlerin, insanların kendilerini önemli değişimlere uymak zorunda hissettikleri zamanlarda grup dayanışmasını yeniden sağladığı sonucuna ulaşır. Cenaze törenleri, gruba ait değerlerin bireylerden çok daha uzun süre yaşadığını göstermekte ve böylece de yoksun kalmış insanların kendilerini değişen koşullara uyarlamalarının bir aracı olmaktadır. Yas tutma, duyulan kaderin anlık bir ifadesi değildir –ölümden kişisel olarak etkilenmiş kişiler bundan ayrık tutulsa bile; yas tutma, grupça dayatılan bir ödevdir.

Durkheim, küçük geleneksel toplumlarda dinin yaşamın her alanına nüfuz ettiğini ileri sürer. Dinsel törenler hem yeni fikirler ve düşünce kategorileri yaratmakta, hem de mevcut değerleri yeniden doğrulamaktadır. Din, birtakım duygu, fikir ve etkinlikten ibaret değildir; geleneksel toplumlarda din bireylerin düşünme tarzlarını belirlemektedir. Düşüncenin en temel kategorileri bile, zamana ve uzaya

ilişkin düşünceler de dahil olmak üzere, önce dinsel terimler çerçevesinde kurulmaktadır. Örnekse 'zaman' kavramına, dinsel törenler arasındaki zaman aralıklarının sayılmasıyla ulaşılmıştı önceleri.

Durkheim, çağcıl toplumların gelişmesiyle birlikte dinin etkisinin giderek azalacağı inancındadır. Bilimsel düşünme dinsel açıklamaların yerini alacak, törenler ve ritüeller bireyin hayatında çok küçük bir yer işgal edecektir. Durkheim, Marx'ın, geleneksel dinin –yani, ilahi güçleri ya da tanrıları içeren din- kaybolma noktasında olduğu yolundaki görüşüne katılır. Durkheim, 'eski tanrılar öldü' der, ama din, değişik biçim altında da olsa büyük olasılıkla varlığını sürdürecektir. Çağcıl toplumlar bile bütünlüklerini ayinlere borçludurlar, çünkü bunlar sayesinde kendi değerleri bir kez daha doğrulanmaktadı; böylelikle yeni törensel etkinliklerin eskilerin yerini almak üzere ortaya çıkması beklenir. Durkheim, bu yeni etkinliklerin neler olabileceğini belirgin kılmış değildir, ama öyle görünüyor ki, özgürlük, eşitlik ve toplumsal işbirliği gibi hümanist ve siyasi değerlerin kutsanması vardı zihninde.

Çoğu sanayi devletinin, gerçekte, teşvik gören sivil dinlere sahip olduğu ileri sürülebilir. Britanya'da bayrak gibi sembeler, Land of Hope and Glory türünden şarkılar ve taç giyme törenleri gibi ayinlerin hepsi 'İngiliz yaşam biçimi'nin doğrulanmasına yöneliktir. 'Din'i bu bağlamlarda konuşarak doğrulayıp doğrulayamayacağımız tartışmalı bir konudur; bu sembeler ve uygulamalar geleneksel dinlerle bir arada yaşar. Gene de, sivil simge ve ayinlerin, dinin geleneksel biçimlerinde bulunan toplumsal mekanizmalara benzer mekanizmaları harekete geçirdiğini yadsımak zordur.

Weber ve Dünya Dinleri

Durkheim, düşüncelerinin dine genel olarak uygulanabileceğini iddia eder, ancak onun getirdiği tezler sınırlı sayıda örneğe dayanmaktadır. Öte yandan, Max Weber yeryüzündeki pek çok din üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Ondandan önce ve sonra hiç kimse böylesine büyük ölçüde dünya dinleri – dünya tarihini kesin olarak etkileyen ve geniş kitleleri kendisine bağlayan dinler- üzerinde yoğunlaştırdı. Hinduizm, Budizm, Taoizm ve eski Musevilik hakkında ayrıntılı çalışmalar yaptı. Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı adlı eserinde ve diğer yazılarında Hıristiyanlığın Batı tarihi üzerindeki etkisine geniş yer verdi. Ancak İslama ilişkin olarak tasarladığı çalışmasını bitiremedi.

Weber'in din üzerine yazdıkları, Durkheim'inkinden farklı olarak, din ile toplumsal değişim arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşır; Durkheim bu konuya pek değinmemiştir. Weber, din konusunda Marx'tan da ayrı düşünmektedir; ona göre dinin mutlak surette tutucu olması diye bir şey söz konusu değildir, tersine, dinin esinlendiği hareketler önemli toplumsal dönüşümlere imza atmıştır. Dolayısıyla Protestanlık – özellikle de Puritanizm- çağcıl Batı'nın verdiği kapitalist görüntünün kaynağını oluşturmaktadır. Bu yoldaki ilk girişimciler Kalvinistlerdi. Onların başarıma itkisi – bu itki Batı'nın ekonomik açıdan gelişmesini başlatmaya yardımcı olmuştur- başlangıçta Tanrı'ya hizmet etme arzusundan kaynaklanıyordu. Maddî başarı, ilahi teveccühün bir işaretiydi onlar için.

Weber, dünya dinleri üzerine olan araştırmasını tek bir proje olarak görüyordu. Protestanlığın Batı'nın gelişmesine yaptığı etkiye dair çalışması, dinin değişik toplumlarda toplumsal ve ekonomik yaşamı nasıl yönlendirdiğini anlamaya yarayan kapsamlı bir çabadır. Doğu dinlerini inceleyen Weber, bu dinlerin sanayi kapitalizminin gelişmesinin önüne aşılabilir engeller koyduğu sonucuna ulaşır. Batı dışı uygarlıkların geri oluşundan ötürü ortaya çıkan bir durum değildir; doğu uygarlıkları sadece, Avrupa'da egemen olmaya başlamış değerlerden farklı değerleri benimsedikleri için böyle olmuştur.

Weber, geleneksel Çin ve Hindistan'da ticaret imalat ve kentleşmenin önemli gelişmeler gösterdiği belli dönemlerin yaşandığına işaret eder, ama bunlar batıdaki gibi sanayi kapitalizminin doğuşu şeklinde köklü bir toplumsal değişme örtüsü yaratamamıştır. Din, böylesi bir değişimin önünü tıkayan en büyük etkidir. Sözgelimi Hinduizm, Weber'in deyişiyle, 'öteki dünya' dinidir. Hinduizm'in kutsal değerleri maddi dünyanın zorlu uğraşlarından kaçıp ruhsal varoluşun yüce evrenine girmeyi önemser. Bu dinden kaynaklanan duygu ve güdülemeler maddi dünyayı kontrol altına alma ya da şekillendirme üzerinde odaklanmaz. Tam tersine Hinduizm, maddi gerçekliği, insanoğlunun yönlendirilmesi gereken gerçek ilgileri gözden saklatan bir perde olarak algılar. Konfüçyanizm de bu dünyaya etkin bir şekilde egemen olmayı teşvik etmekten çok, onunla uyumlu yaşamayı ön plana çıkararak ekonomik gelişimi sağlayıcı çabalara girmeye ket vurmuştur. Çin, epey uzun bir süre dünyanın en güçlü ve kültürel açıdan en gelişmiş uygarlığı idiyse de, baskın olan dinsel değerler ekonomik gelişmeyi frenleyici bir işlev görmüştü.

.....